

2. Санфилиппо Чезаре. Курс римского частного права : [учебник] / Санфилиппо Чезаре ; под ред. Д.В. Дождева. – М. : БЕК, 2002. – 400 с.
3. Дигесты Юстиниана : в 8 т. / пер. с латинского О.А. Ахтерова, А.Д. Рудоквас, А.М. Сморгчова, Д.О. Тузова и др. ; отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2005. – Т. 6. – Полутом 2. – 2005. – 564 с.
4. Підпригора О.А. Римське право : [підручник] / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.
5. Советское гражданское право : [учебник] : в 2 т. / [Т.И. Илларионова, М.Я. Кириллова, О.А. Красавчиков и др.] ; под ред. О.А. Красавчикова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1985. – Т. 2. – 1985. – 456 с.
6. Гражданское право : [учебник] : у 3 ч. / [Н.Д. Егоров, И.В. Елисеев, А.А. Иванов и др.] ; под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М. : ПРОСПЕКТ, 1997. – Ч. 2. – 1997. – 784 с.
7. Гражданское право : в 2 т. / [В.В. Витрянский, В.С. Ем, И.А. Зенин и др.] ; под ред. Е.А. Суханова. – М. : БЕК, 2003. – Т. 2. – Полутом 1. – 2003. – 704 с.
8. Договірне право України. Особлива частина : [навчальний посібник] / [Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова та ін.] ; за ред. О.В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 1200 с.
9. Цивільне право України : [навчальний посібник] / [Ю.В. Білоусов, А.В. Ватрас, С.Д. Гринько та ін.] ; за ред. Р.О. Стефанчука. – К. : Правова єдність, 2009. – 536 с.
10. Ярошенко К.Б. Жизнь и здоровье под охраной закона. Гражданско-правовая защита личных немущественных прав / К.Б. Ярошенко. – М., 1990. – 178 с.

УДК 349.2 331.2 (477)

ПРАВО НА ПРОЦЕСУАЛЬНУ БЕЗПЕКУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Мельник Я.Я., к. ю. н.,
докторант

Інститут законодавства Верховної Ради України

Стаття присвячена з'ясуванню поняття, змісту, сутності права на безпеку в цивільному судочинстві. Розкриваються питання меж дії права на цивільну процесуальну безпеку, відповідно до режиму цивільної процесуальної безпеки, суб'єктів і їхніх об'єктів, визначаються рівні права на безпеку та його ознаки.

Ключові слова: безпека, процесуальна безпека, цивільне судочинство, режим цивільної процесуальної безпеки.

Статья посвящена определению понятия, содержания, сущности права на безопасность в гражданском судопроизводстве. Раскрываются вопросы пределов действия права на гражданскую процессуальную безопасность, в соответствии с режимом гражданской процессуальной безопасности, субъектов и их объектов, определяются равные права на безопасность и его признаки.

Ключевые слова: безопасность, процессуальная безопасность, гражданское судопроизводство, режим гражданской процессуальной безопасности.

Melnyk Y.Y. THE RIGHT OF PROCEDURAL SAFETY IN CIVIL PROCEEDINGS

The article is devoted to the clarification of the concept, content and essence of the security right in civil proceedings. The issues of the law boundaries in civil procedural security in accordance with civil procedural security regime, its subjects and object were discovered, equal rights to security and its characteristics were determined.

Key words: security, procedural security, civil procedure, civil procedural security regime.

Постановка проблеми. Конституційна норма щодо потреби першочергового забезпечення державою людині недоторканності здоров'я, життя, честі й гідності, як і гарантування її безпеки, зводить їх у ранг не тільки найвищих соціальних цінностей, заради яких вона існує, а й постає головним обов'язком і сутністю самої держави в її діяльності (ст. 3 Конституції України). Відтак під час захисту судом прав та інтересів його учасникам має належати й право щодо усунення загроз, які можуть їх порушити. А тому, як видається, здійснення цивільного судочинства, має водночас забезпечуватись відповідними умовами в його відправленні.

Сутність розробленої проблеми. Аналізуючи наукові дослідження, що були проведені в юридичній науці, можна з упевненістю дійти висновку, що суттєвий науковий пласт порушеної проблеми тієї чи іншою мірою набув свого відповідного доктринального закріплення. Зокрема, можливо вказати на працю Г. Гальке (суддя ФРН), де порушується питання безпеки права в судочинстві [6, с. 2–6], праці наукових колективів під керівництвом О.Ю. Оборотова та Н.М. Крестовської, у яких виділяється право на безпеку як право четвертого покоління [25, с. 77];

під керівництвом С.С. Бичкової, А.І. Бірюкова й В.І. Бобрика, де вивчається матеріальна основа права на безпеку в цивілістиці [26, с. 412], тощо [29]. Однак у науці цивільного процесу, на жаль, не вдається комплексно та повно відстежити фокусування наукового пошуку на виокремленні права на безпеку в цивільному судочинстві, що є неприпустимим і потребує належного дослідження.

Метою статті є з'ясування сутності й змісту права на безпеку в цивільному судочинстві. Вирішення таких завдань надасть можливість забезпечити стабільність цивільної процесуальної форми, а також забезпечити охорону матеріальних прав під час відправлення цивільного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Так, ідея відповідальності не лише за шкоду, а й навіть за створення небезпеки завдати певної шкоди, як відмічається в цивілістиці, була реалізована ще в римському приватному праві, у якому за преторським едиктом (edictum de postum) установлювалась відповідальність за просте створення небезпеки для перехожих у зв'язку з виставлянням предметів із будинків, що потенційно могли заподіяти шкоду іншим особам, не власникам

речі. Така відповідальність зводилась до покладання на власника речі відповідного штрафу [15, с. 324–325; 26, с. 412]. Відтак римляни вже в той час вирізняли право на безпеку під час регулювання приватних відносин.

На сьогодні в цивільному праві правовідносини із потребою забезпечення прав та інтересів учасників цивільних правовідносин, як-от: життя, здоров'я, майно фізичної чи юридичної особи тощо – пов'язують із наявністю юридичного факту, що створює таку загрозу. Сторонами в таких позадоговірних зобов'язаннях є лише потенційні заподіювані шкоди та потенційні потерпілі [26, с. 412–413]. Однак дія цивільних прав та інтересів, очевидно, має продовження й за умови здійснення цивільного судочинства під час розгляду та вирішення цивільної справи, оскільки їх абсолютність презюмується. Відтак низка охоронних як матеріальних (ст. ст. 1163–1165 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України), так і процесуальних норм (ст. 5, ч. 4 ст. 10, ч. 3 ст. 6, ч. 2 ст. 160, ст. 92 ЦПК України тощо), очевидно, перебувають у взаємозв'язку та дії, так як норми процесуального права повинні забезпечувати реалізацію й охорону норм матеріального права [25, с. 126].

Варто предметно відмітити й те, що в сучасній юридичній енциклопедії слово «безпека» визначається, як «... стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз...» [32, с. 207], який ґрунтується на певних принципах, суб'єктах, видах, функціях тощо, стосується сфер, як правило, економіки, інформації, екології, національного, міжнародного, політичного, стратегічного плану, сфер діяльності людини, суспільства, держави [32, с. 207, 210]. Отже, такі умови (загрози, утворення несприятливих умов тощо) мають своє не тільки семантичне, а й відповідне юридичне навантаження безпосередньо під час захисту та охорони прав і свобод суб'єкта права, а також виконання своїх повноважень (як гарантування й утворення стану «захищеності») державою в особі її органів і посадових осіб, що діють від її імені. Адже, відповідно до положень Конституції України, «... забезпечення державної безпеки ... покладається на правоохоронні органи держави...» (ч. 3 ст. 17), а «... утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави...» (ч. 2 ст. 3).

Водночас варто звернути увагу на те, що, згідно зі ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV (далі – Закон від 19.06.2003 р. № 964-IV), національна безпека полягає саме в «захищеності» «... життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, ... освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, ... інформаційної безпеки, ... захисту прав власності, ... та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам...» (тут і далі курсив наш – Я. М.), тобто щодо всіх тих об'єктів, які очевидно можуть бути предметом розгляду цивільної справи в суді. Цей Закон виділяє й такі об'єкти безпеки (ст. 3), як-то: *щодо людини і громадянина – її права і свободи* (а в контек-

сті цивільного судочинства такими об'єктами, на нашу думку, є процесуальні права та свободи осіб, які беруть участь у справі (ст. ст. 26, 27, 30 тощо ЦПК України); *щодо суспільства* – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні й матеріальні цінності, інформаційне й навколишнє природне середовище та природні ресурси (у цивільному процесі такими об'єктами безпеки є «... честь і гідність усіх учасників цивільного процесу ... незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак...» (ст. 5 Цивільного процесуального Кодексу (далі – ЦПК) України)); а також держава, де об'єктом безпеки в цивільному процесі є сам суд як інституція, а також судочинство як гарантований державою процесуальний порядок захисту й охорони прав, свобод та інтересів.

Генетичний взаємозв'язок об'єктів права на безпеку на національному рівні з об'єктами цивільних процесуальних правовідносин очевидний, оскільки й ті, й інші охоплюються цивільними, житловими, сімейними, трудовими відносинами (ст. 1 Закону від 19.06.2003 р. № 964-IV; ч. 1 ст. 15 ЦПК України), входять до компетенції суду загальної юрисдикції, так як *суди загальної юрисдикції*, відповідно до ст. 4 Закону від 19.06.2003 р. № 964-IV, є *суб'єктом забезпечення безпеки*.

Разом із тим, відповідно до ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», «... суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, *забезпечує* кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України...».

Показовим видається й те, що об'єкт феномена безпеки характеризується можливістю впливу на нього певних чинників, із якими законодавець поєднує наявність «загроз ... безпеці», які становлять «... наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим ... інтересам...» (абз. 3 ч. 1 ст. 1 Закону від 19.06.2003 р. № 964-IV), як державі Україна щодо здійснення судочинства, так і безпосередньо кожному учасникові цивільного процесу.

Отже, можливо відмітити, що об'єкти безпеки тісно пов'язані з предметом цивільного процесуального права, правовим регулюванням цивільних процесуальних правовідносин, входять у його зміст. Власне, як і право на процесуальну безпеку охоплюється правовим режимом національної безпеки.

Адже варто підкреслити, що в цивільному судочинстві питання системи правових засобів і методів *щодо забезпечення* оптимального з погляду інформаційної відкритості судової влади в контексті здійснення правосуддя якраз і *співвідносять із правовим режимом, режимом транспарентності судової влади* [23, с. 71]. Утім сам процесуальний режим не розглядається науковцями в системі цивільного процесу окремо. Не знаходять його взаємозв'язок ні з питанням захисту, ні із забезпеченням прав та інтересів, ані з їх охороною, а лише із питаннями «урегульованості та напруженості судової процедури» [30, с. 10], хоча, по суті, таких їх формує й наповнює цивільна процесуальна форма.

Проте в юридичній науці якраз феномен «безпеки», «забезпеченості» належно оцінений і доктринально закріплений. Зокрема, у теорії права його пов'язують здебільшого із правовим режимом інформаційної безпеки [16, с. 252] або певним комплексом забезпеченості в реалізації та охороні прав і свобод. Наприклад, О.П. Кучинська, досліджуючи питання *механізмів забезпечення прав* у кримінальному судочинстві, доходить висновку, що сам *механізм забезпечення прав* необхідно розглядати як комплексну взаємодію систему нормативно-правових підстав, юридичних засобів, загально-соціальних умов, а також посадових осіб і органів, що в сукупності забезпечують правомірну реалізацію прав учасників кримінального провадження, а в необхідних випадках їх охорону, захист і/або відновлення [10, с. 157].

Натомість процесуальний режим як набір комплексного інструментарію щодо реалізації завдань цивільного судочинства, на нашу думку, можливо розглядати дещо ширше, оскільки він включає не тільки сам механізм забезпеченості прав, як і забезпечення дії цивільної процесуальної форми, її стабільності, єдності й непорушності, а і є центральним елементом у такому механізмі в силу наявності суб'єктивного права, власне, *права на процесуальну безпеку*. Адже суб'єктивне право в правовій системі є саме «центральною ланкою» [11, с. 145].

Отже, питання специфіки сутності права на безпеку неможливо розкрити й без з'ясування змісту цього поняття. Тому видається, що потрібно предметно вказати й на те, що в традиційному розумінні в теорії права правові категорії прав і обов'язків розглядають як такі, що спільно пов'язані між собою і є невід'ємними [21], а їхній зміст поєднується із можливістю учинення суб'єктом певної поведінки (щодо суб'єктивних прав) і необхідністю вчинення або утримання від поведінки (щодо суб'єктивних обов'язків) [1, с. 30; 2, с. 323; 34, с. 156; 33, с. 47, 48; 13, с. 13; 3, с. 72; 25, с. 192]. Серед них О.С. Бондарев вирізняє такі ознаки суб'єктивного права: (а) суб'єктивне право є насамперед владою суб'єкта права, яка виражається в можливості за власною волею здійснювати ті інтереси, які лежать в основі права; (б) воно є владою здійснювати свій інтерес, у силу чого суб'єкт усвідомлює можливість певного блага задовольнити його потреби й заради цього намагається задовольнити такі інтереси саме таким шляхом; (в) можливість забезпечити такі інтереси нормами об'єктивного права; (г) властивість такого права бути обмеженим чіткими межами, фіксує юридичні межі [4, с. 60–61].

Зокрема, у матеріальному праві, зокрема в цивілістиці, зміст деяких видів прав пов'язують не тільки з такими трьома такими правомочностями (повноваженнями), як «1) право (повноваження) на власні дії; 2) право (повноваження) на чужі дії; 3) право (повноваження) вимагати застосування засобів примусу до зобов'язаних осіб» [26-а, с. 55], а й із наявністю в суб'єкта певних благ. М.І. Матузов і Н.В. Ушанова додатково виділяють таку додаткову правомочність, як «4) можливість використання на основі цього права певного соціального блага» [11, с. 50].

У свою чергу, Р.О. Стефанчук, досліджуючи питання особистих немайнових прав фізичної особи, виділяє такі позитивні правомочності суб'єктивного права, як «благоволодіння» і «благовикористання» [24, с. 116]. Звідси вар-

то погодись із думкою Є.В. Скурко, що «право» виростає із «необхідності його оформлення» й, по суті, охорони ним найбільш цінного його блага [22, с. 4]. За функціональним спрямуванням С.В. Ковальський визначає, що «охорона найважливіших цінностей від правопорушень потребує активного реагування...», однак «... охоронне регулювання правовідносин виходить за межі норм окремої галузі права, окремого закону...», адже «зобов'язальні та охоронні правовідносини доповнюють один одного в галузях публічного і приватного права» [7, с. 177, 170]. Такі обставини пояснюють взаємозв'язок матеріального й процесуального права, необхідність здійснення низки охоронних функцій у цивільному судочинстві.

Утім у цивільному процесуальному праві зміст суб'єктивного права учасників цивільного процесу переважно зводиться до «... встановленої та забезпеченої нормами цивільного процесуального права міри можливої поведінки ... і можливості вимоги певних дій від суду...» [5, с. 58] тощо. А це означає, що в доктрині на методологічному рівні існує прогалина в необхідності виділяти таку можливість, як право, хоча з огляду на аналіз процесуальних норм сутність цивільного судочинства як раз і націлена за своєю природою на захист порушених прав, а також і на охорону прав (особливо матеріальних галузей права – сімейного, земельного, житлового, цивільного).

Отже, зміст права, як правило, пов'язується із наявністю в суб'єкта права певних благ, які надані або законом, або в силу її природних властивостей, або ж із *можливістю* діяти відповідно суб'єкта права, чи то, передбачаючи *певні загрози*, зажадати від уповноважених суб'єктів корегувати поведінку та діяльність учасників правовідносин, як і сам зміст цивільної процесуальної форми щодо розгляду й вирішення цивільної справи. Відтак така властивість суб'єктивного права особливо актуальною видається саме для осіб, які звернулися до суду за захистом, а також уходить до сфери інтересів суду у зв'язку зі здійсненням повноважень щодо відправлення правосуддя з огляду на проаналізовані вище норми Конституції України, ЦПК України та деяких спеціальних законів, щодо феномена «безпеки», «забезпечення» тощо.

Отже, наведені обставини зумовлюють потребу визначити низку *ознак* права на процесуальну безпеку, а саме: серед таких можливо виділити (а) *необхідність вимагати перед судом на підставі юридичних фактів усунення в законний спосіб низки загроз*, що можуть призвести до несприятливих наслідків і/або порушення матеріальних чи процесуальних прав безпосередньо під час розгляду судом цивільної справи; (б) можливість обирати конкретний спосіб охорони та захисту, який здатний призвести до необхідного процесуально-правового результату щодо унеможливлення будь-яких порушень уже чинних прав, у правовідносинах яких створилася загроза їх обмеження, порушення чи знищення; (в) *забезпечення охорони й захисту прав і гарантій їх реалізації в силу нормативно-джерельної бази*; (г) наявність своєрідної специфічної межі такого права, яка окреслюється рамками зникнення, нівелювання загроз, що вказували на потенційну можливість настання негативних наслідків, тобто зникненням самих юридичних фактів.

М.І. Матузов і Н.В. Ушанова, виділяючи соціальні ролі й функції права, окрім таких, що визначають його як вид і міру поведінки суб'єктів, форми вираження їхніх інтересів тощо, додатково виділяють і такі його вияви, які покликані *забезпечити* співвідношення індивідуальних, колективних і суспільних інтересів [11, с. 145]. Показово те, що суб'єктивне право виступає насамперед як «можливість» певної поведінки самої уповноваженої особи на певну поведінку [11, с. 154]. Звідси якщо матеріальне право уповноважило, наприклад, учасників цивільних правовідносин у контексті ст. ст. 1163–1165 ЦК України на «можливість» вимагати усунення загроз їхніх матеріальних прав, у тому числі й під час судового захисту, то вже виникнення цивільних процесуальних правовідносин «зобов'язує» суд проаналізувати такі загрози, ужити в межах процесуального закону, компетенції та повноважень щодо їх усунення відповідні заходи. Звісно, вся фактична процесуальна діяльність суду корегується імперативно-диспозитивними засадами цивільного судочинства.

Зміст суб'єктивного права на безпеку в цивільному судочинстві повинен виводитись через синтез тих благ, що потребують як охорони, так і захисту, тобто вжиття відповідних процесуально-правових заходів, спрямованих на забезпечення, охорону і створення процесуальних гарантій здійснення цивільного судочинства відповідно до вимог матеріального та процесуального законодавства, дотримання прав учасників цивільного процесу. Це пояснюється потребою забезпечення дотримання процесуальної форми щодо здійснення цивільного судочинства, а також, по суті, і реалізації мети процесуальної норми, що полягає, як відомо, у забезпеченні реалізації матеріальної норми права [25, с. 126].

Відтак у цивільному судочинстві *мета права на цивільну процесуальну безпеку* повинна зводитись до створення умов у забезпеченні та встановленні «*благо-охорони*», «*благо-захисту*», «*благо-гарантій*» щодо належних прав, свобод, інтересів та обов'язків учасникам цивільного процесу в межах як матеріального, так і процесуального права. Тобто, *забезпечення їх так, щоб було створено певну вакуумність (неможливість) порушення прав і процесуальної форми під час здійснення правосуддя в силу дії певного правового режиму (наприклад, процесуального режиму безпеки) над тим чи іншим об'єктом цивільних процесуальних правовідносин (у широкому та вузькому сенсі). Дія такого режиму зводилася б до усунення якомога більшої частини порушень матеріального та процесуального законодавства під час охорони, відновлення чи в процесі захисту вже порушених прав, свобод чи інтересів.* Адже це зумовлюється, на нашу думку, тим, що суд як головний і специфічний учасник цивільних процесуальних

правовідносин повинен забезпечити дотримання, охорону й реалізацію, а також гарантування тих прав, інтересів та обов'язків учасників процесу, які може бути порушено, не дотримано чи знівельовано, у межах як матеріального права, так і процесуального. Саме на суд покладено функцію вчасного передбачення та усунення випадків їх порушення під час розгляду й вирішення будь-якої цивільної справи на будь-якій зі стадій цивільного процесу.

За таких умов можна вказати на те, що процесуальний режим у межах *дії права на безпеку* зумовлюється не тільки специфікою «забарвлення» щодо особливого процесуального порядку (режиму – у широкому значенні), а й тим процесуальним інструментарієм і засобами (принципами, методами, тощо правового впливу), які впливають із гарантованого Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами права на процесуальну безпеку.

Тому фокусування уваги на законній можливості учасників цивільного процесу вимагати охорони й усунення загроз під час розгляду та вирішення цивільної справи судом дає змогу цивільній процесуальній формі набути специфічних функцій – охоронної й забезпечувальної, що, зрештою, наділяє її забезпечувальними властивостями дії процесуального права на правовідносини, які виникли в цивільному судочинстві, і зумовлює спеціальний режим, пов'язаний із установленням особливих безпечних умов здійснення цивільного судочинства, – режим цивільної процесуальної безпеки¹.

Режим цивільної процесуальної безпеки пояснюється тим, що цивільне законодавство виробило низку процесуальних норм, які характеризуються виявами таких феноменів у цивільному процесі, як зловживання процесуальними правами й обов'язками учасників цивільних процесуальних правовідносин [14, с. 168; 31], ускладнення в ході розгляду цивільної справи [28, с. 168] тощо.

Право на безпеку в цивільному судочинстві забезпечується й імплементаційними процедурами у зв'язку з дією Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», а відтак режим цивільної процесуальної безпеки охоплюється й міжнародно-правовим рівнем (євроінтеграційним простором) у силу наявності таких процедур, інструментів для забезпечення верховенства права, стабільності дії системи цивільного судочинства загалом.

Проте, хоча цим Законом визначаються лише основні критерії забезпечення права на справедливого суду, а «право на безпеку» не розкривається по суті, його сутність однозначно дає підстави дійти висновку, що його нормативні положення характеризуються саме охоронними та забезпечувальними функціями, як і гарантування дотримання режимом процесуальної безпеки забезпечення реалізації прав люди та верховенства права в цивільному судочинстві.

Тому питання права на безпеку в цивільному судочинстві як можливість на захист і охорону набувають належного актуального практичного пояснення. Адже, аналізуючи низку статей ЦПК України (ч. 4 ст. 10, ст. 6, ч. 2 ст. 90, ст. 160 тощо), можна вказати й на те, що на суд як основного учасника цивільних процесуальних правовідносин покладається обов'язок щодо забезпечення права на безпеку в силу його функціональних повноважень, зумовлених його спеціальним статусом.

¹ Для довідки: поняття режиму цивільної процесуальної безпеки вироблене нами за матеріалами додаткового дослідження [12, с. 54–55]. Зокрема, під режимом цивільної процесуальної безпеки варто розуміти забезпечення судом якісного й ефективного правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин і системи цивільного судочинства на будь-якій стадії цивільного процесу з метою повної, усебічної та своєчасної охорони й захисту цивільних прав та інтересів учасників цивільних процесуальних правовідносин, забезпечення імплементації європейських стандартів у судову практику щодо верховенства права під час здійснення правосуддя в цивільних справах (натомість наразі поняття цього режиму подається в оновленому варіанті в статті)

Так, відомо, що здійснення цивільного судочинства неможливе без відповідного процесуального механізму розгляду та вирішення конкретної тієї чи іншої цивільної справи, у зв'язку з притаманною йому цивільною процесуальною формою воно поділено на відповідні стадії. Однак стадійність цивільної процесуальної форми надає можливість вирізнити специфіку реалізації права на безпеку в тій чи іншій стадії цивільного процесу. Звісно, варто мати на увазі, що кожна стадія цивільного судочинства характеризується певною метою, завданням, які зумовлюють унікальність дії відповідного процесуального режиму в тій чи іншій стадії. *Наприклад, на стадії відкриття провадження у справі* суд повинен *забезпечити* законність і обґрунтованість відкриття провадження у справі, дотримання правил підсудності й підвідомчості (ст. 1, 3, 8, 11-1, 27, 118–122, 107–117 ЦПК України), відсікти можливості зловживання правом на звернення до суду в позивача; а у випадку залишення позову без руху сприяти роз'ясненню прав і обов'язків на цій стадії, щоб забезпечити доступ до правосуддя, а також усунути можливості розголошення даних, коли справа підлягає розгляду в закритому судовому засіданні, власне як і забезпечити належність і своєчасність інформації про стан цивільного судочинства (ст. 6 ЦПК України) тощо. *На стадії підготовки справи до судового розгляду* – забезпечити з'ясування позицій сторін у справі; з'ясувати в сторін наявність додаткових доказів і обставин, які потрібно встановити чи долучити до справи; забезпечити можливість представлення й подання до суду доказів чи позову в межах клопотань осіб, які беруть участь у справі, тощо. *На стадії судового розгляду* – забезпечити усунення випадків щодо нерівності прав і обов'язків учасників цивільного процесу як перед судом, так і перед законом, щодо конфлікту на тлі дискримінації раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних ознак (ст. 5 ЦПК України); під час призначення експертизи – постановку перед експертом чітких і лаконічних запитань задля забезпечення оптимізації цивільного судочинства та дотримання процесуальних строків розгляду й вирішення справи; забезпечення належного порядку судового засідання; виклик і тактовний допит свідків, забезпечення належності їх перебування в кімнаті для свідків тощо.

Отже, можна констатувати, що право на безпеку цивільного судочинства в рамках стадій цивільного процесу характеризується межами та завданнями кожної зі стадій цивільного процесу.

Неабияке практичне значення для забезпечення судом права на безпеку в цивільному судочинстві має вияв дії тих норм у цивільному судочинстві, які вказують безпосередньо на генетичний взаємозв'язок із нормами матеріального права. Зокрема, характерні вияви забезпечення охорони благ майнових і особистих немайнових інтересів під час здійснення цивільного судочинства відстежуються за видами цивільного провадження (позовним, окремим і наказним), адже зумовлені потребою забезпечення процесуальною охороною саме тих благ, які гарантовані та є невід'ємними за матеріальним правом.

Так, у *позовному* провадженні право на процесуальну безпеку щодо *забезпечення проце-*

суальної охорони прав у матеріальному праві може стосуватися таких інститутів, як (а) забезпечення позову – виявляється в необхідності забезпечення й гарантування обставин, які зумовлені виконанням рішення суду та розглядом цивільної справи щодо уникнення обставин переходу права власності на майно тощо; (б) порядок забезпечення доказів – охорона судом тих прав, які в процесі забезпечення доказів можуть бути порушені, – усунення випадків знищення, знівелювання доказів, забезпечення належних умов представлення доказів суду, належне зберігання доказів, їх витребування, виклик свідка та його допит, огляд речових доказів, що швидко псуються, огляд їх і місцезнаходження; гарантування судом реалізації тих прав, що можуть бути здійснені особами, котрі беруть участь у справі, під час розгляду заяви про забезпечення доказів тощо; (в) під час розгляду справи в судовому засіданні, зважаючи на кожен його етап, право на процесуальну безпеку полягає на підготовчому етапі – в усуненні судом обставин, які б ускладнили судове слідство та гарантували дотримання прав осіб, які беруть участь у справі, а саме: з'ясування процесуально-правового статусу (чи є такий учасник депутатом, чи не перебуває на лікуванні, чи має фізичні чи психологічні вади тощо), чи має клопотання перед судом; під час судового слідства – забезпечити порядок і послідовність установаження обставин справи тощо; інше.

У *наказному* провадженні право на процесуальну безпеку щодо *забезпечення процесуальної охорони прав у матеріальному праві* зводиться до виявлення обставин, які б надали можливість забезпечити розгляд тільки тієї категорії цивільних справ, вимоги до яких є безспірними й чітко закріплені в ст. 96 ЦПК України, що усуває можливість зловживання правом на звернення до суду.

В *окремому* провадженні кожна категорія цивільної справи пояснюється специфічним цивільним процесуальним режимом розгляду та вирішення цивільної справи, що зумовлений її особливою процесуально-правовою природою в забезпеченні охорони й захисту матеріальних і процесуальних прав. *Наприклад, (а)* справи про вирішення питання щодо обов'язкової госпіталізації до протитуберкульозного диспансеру пояснюються потребою не тільки забезпечення об'єктивності встановлення юридичних фактів наявності заразної хвороби (туберкульозу) завдяки наявній судовій процедурі щодо ізоляції особи, яка страждає на таку хворобу, а й усунення випадків і можливостей зараження в залі судового засідання під час розгляду справи та поширення такої хвороби на її учасників; забезпечення належного медичного контролю за хворим під час здійснення судочинства, не витікання інформації поза залом судового засідання про стан здоров'я особи, щодо якої розглядається заява, тощо; (б) справи про надання особі в примусовому порядку психіатричної допомоги: для суду – обов'язок забезпечити дотримання процесуальної форми по строках розгляду справи – протягом 24 годин щодо справ про госпіталізацію до психіатричного закладу хворого; щодо справ про психіатричний огляд – протягом 3 днів його забезпечити; щодо надання амбулаторної психіатричної допомоги, її продовження та продовження госпіталізації – забезпечити такий розгляд протягом 10 днів тощо. З іншого боку, суд повинен забезпечити

охорону прав як учасників процесу, так і присутніх у залі судового засідання заради усунення випадків порушення їх матеріальних і процесуальних прав, не допущення розголошення відомостей про стан і діагноз особи, стосовно якої розглядалась справа; (в) у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою суд повинен забезпечити охорону прав особи, щодо якої встановлюється цей факт відсутності чи відбувається оголошення її померлою. Зокрема, щодо вжиття належних заходів через органи опіки та піклування стосовно встановлення опіки над майном фізичної особи, місце перебування якої не відоме, якщо опіку над майном ще не встановлено (ч. 2 ст. 248 ЦПК України); у випадку появи фізичної особи, яку було визнано безвісно відсутньою чи оголошено померлою, або встановлення її місця перебування суд повинен ужити заходів щодо скасування рішення суду, надання такій особі відомостей про стан її прав і встановлення обмежень, наслідків розгляду справи про визнання безвісно відсутності й оголошення як померлої, часу та місця розгляду справи щодо скасування такого рішення тощо; (г) у справах про усиновлення – забезпечити встановлення, дотримання прав та інтересів усиновлюваних, з'ясування мети усиновлення, дійсних намірів сторін, тобто законності підстав усиновлення (ч. 4 ст. 254 ЦПК України); забезпечення дотримання таємниці усиновлення (ч. 3 ст. 254 ЦПК України); забезпечення виконання рішення суду (у порядку ст. 255 ЦПК України); тощо.

Окрім цього, можна вказати на дію низки норм, які на загальних засадах, по суті, «виявляють» право на безпеку цивільного судочинства, оскільки, як видається, їхні норми безпосередньо вказують і визначають загальні передумови, яких потрібно дотримуватись суду під час здійснення цивільного судочинства, а саме: ст. 5 ЦПК України закріплює, що суд зобов'язаний забезпечити, а також унеможливити вияви неповаги до честі й гідності всіх учасників цивільного процесу і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного, соціального майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак; ст. 6 ЦПК України зобов'язує суд забезпечити дотримання охорони інформації й таємниць, їх не розголошення, якщо такі стосуються усиновлення, інтимних сторін життя осіб, які беруть участь у справі, відомостей, що приносять їм честь і гідність; ч. 4 ст. 10 ЦПК України визначає обов'язок суду в межах здійснення змагального цивільного судочинства забезпечити (а) сприяння в усебічному й повному з'ясуванні обставин справи, зокрема, шляхом роз'яснення особам, які беруть участь у справі, їхніх прав і обов'язків; (б) попередження про вчинення або невчинення процесуальних дій особами, які беруть участь у справі, а також (в) сприяння реалізації їхніх прав у випадках, що встановлені ЦПК України; ст. 8 ЦПК України зобов'язує суд дотриматись порядку застосування норм під час здійснення судочинства: (а) в межах застосування іноземного законодавства вони повинні бути прийнятними й не порушувати національний правопорядок, (б) дотримуватись ієрархії норм права, (в) застосовувати аналогію закону та права в порядку, який передбачений законом, тощо; ст. 51 ЦПК України визначає обов'язок охорони судом інтересів і

повноважень осіб, які не підлягають допиту як свідки; тощо.

Висновки. Підводячи підсумки, можливо вказати таке.

Сутність права на безпеку зводиться до забезпечення судом можливостей охорони прав, свобод та інтересів, а також усунення загроз під час здійснення цивільного судочинства. Право на процесуальну безпеку є комплексним феноменом права, оскільки охоплює своїми можливостями забезпечення збереження й охорони, як правило, низки суспільних відносин і сукупності матеріальних і процесуальних благ і суб'єктивних прав серед осіб, які беруть участь у справі або задіяні в цивільному судочинстві. Проте є самостійним нормативним регулятором.

Зміст права на безпеку цивільного судочинства в суб'єктивному сенсі полягає в забезпеченні процесуальним способом дотримання низки умов щодо усунення виниклої небезпеки правоінтерпретатором чи іншими учасниками цивільного процесу заради охорони й захисту прав, свобод та інтересів (щодо осіб, які беруть участь у справі); щодо забезпечення судом своїх повноважень зводиться до забезпечення встановлення та дії режиму цивільної процесуальної безпеки з метою реалізації мети й виконання завдань цивільного судочинства. В об'єктивному сенсі зміст права на безпеку полягає в закріпленні системи охоронних і забезпечувальних норм, що регламентують процесуальні порядок і механізм забезпечення умов, способів та засобів щодо охорони й забезпечення прав, обов'язків та інтересів учасників цивільних процесуальних правовідносин, їх реалізації.

Права на безпеку цивільного судочинства варто розглядати за відповідними рівнями (ступенями), до яких належать такі: (а) зовнішній – стосується забезпечення стабільності дії системи цивільного судочинства як інституції, процесу й порядку розгляду та вирішення цивільної справи; (б) внутрішній – стосується забезпечення охорони матеріальних і процесуальних прав учасників цивільного процесу; а також **за горизонтальністю й вертикальністю:** (а) горизонтальна належить усім суб'єктам цивільного судочинства, у яких виникають матеріальні та процесуальні інтереси з приводу розгляду й вирішення цивільної справи, характеризується рівноправністю; (б) вертикальна належить суду з повноваженнями щодо забезпечення права на безпеку осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу. Притаманна ієрархічність повноважень на забезпечення такого права, що пояснюється компетентністю й підвідомчістю.

Суб'єктами права на безпеку в цивільному судочинстві є суд, особи, які беруть у справі, інші учасники цивільного процесу, а також особи, котрі залучаються до участі в цивільній справі, але не є її учасниками.

Межі права на безпеку в цивільному судочинстві пояснюються нормативними регуляторами – законами, дією публічного та приватного права, як і матеріального, так процесуального, їх взаємодією, а також цивільною процесуальною формою і стадійністю, інстанційністю, підсудністю тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев С.С. Собрание сочинений : в 10 т. [+ справочный том] / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 2010. – Т. 3 : Проблемы теории права : [курс лекций]. – 2010. – 781 с.

2. Алексеев С.С. Собрание сочинений : в 10 т. [+ справочный том] / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 2010. – Т. 8 : Учебники и учебные пособия. – 2010. – 480 с.
3. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі позовного провадження : [монографія] / С.С. Бичкова. – К. : Атіка, 2011. – 420 с.
4. Бондарев А.С. Правовая культура – фактор жизни права : [монографія] / А.С. Бондарев. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 248 с.
5. Васильев С.В. Цивільний процес : [навчальний посібник] / С.В. Васильев. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 480 с.
6. Гальке Г. Зміцнення ролі Верховного Суду України – об'єктивна необхідність : [довідка] / Г. Гальке // Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю утворення найвищого судового органу країни в системі судів загальної юрисдикції / Верховний Суд України (15 лютого 2013 р., м. Київ) // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 4 (152). – С. 2–6.
7. Ковальський В.С. Охоронна функція права : [монографія] / В.С. Ковальський. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 336 с.
8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
10. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : [монографія] / О.П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 288 с.
11. Матузов Н.И. Возможность и действительность в российской правовой системе : [монография] / Н.И. Матузов, Н.В. Ушакова. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 272 с.
12. Становлення режиму процесуально-правової безпеки у доктрині цивільного процесуального права України: Актуальні проблеми інновацій в наукових технологіях сьогодення : [монографія] / [Я.Я. Мельник, С.М. Мигаль, О.О. Смірнов, О.Ф. Сасюков, Ю.А. Романенко, В.В. Нечипоренко, Т.В. Яковенко, І.В. Крючкова, О.Л. Познякова, Ю.С. Сілявіна, Н.М. Гордієнко]. – Кіровоград : КП «Поліграфія», 2014. – С. 5–98.
13. Мельник Я.Я. Обов'язки учасників цивільного процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Я.Я. Мельник ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. – К., 2013. – 20 с.
14. Мельник М.Б. Особливості дії цивільних процесуальних обов'язків в Цивільному процесуальному праві України : [монографія] / М.Б. Мельник, Я.Я. Мельник, М.М. Ясинюк ; за загальною редакцією д. ю. н., професора М.М. Ясинюка. – К. : Алерта, 2014. – 336 с.
15. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институция Гая. Дигесты Юстиниана. – М., 1997. – 608 с.
16. Правовые режимы: общетеоретический и отраслевые аспекты : [монография] / под ред. засл. деятеля науки РФ, докт. юрид. наук, проф. А.В. Малько и докт. юрид. наук, проф. И.С. Барзиловой. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 416 с.
17. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
18. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
19. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Вищого спеціалізованого суду України від 19.12.2014 р. № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.
20. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Вищого спеціалізованого суду України від 19.12.2014 р. № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.
21. Рудаков А.А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А.А. Рудаков. – Красноярск, 2006. – 197 с.
22. Скурко Е.В. Очерки теории права / Е.В. Скурко. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 152 с.
23. Спицин И.Н. Транспарентность в цивилистическом процессе / И.Н. Спицин. – М. : Инфотропик Медиа, 2013. – 348 с.
24. Стефанчук Р.О. Загальнотеоретичні проблеми поняття та системи особистих немайнових прав фізичних осіб у цивільному праві України / Р.О. Стефанчук. – Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2006. – 170 с.
25. Теорія держави і права. Державний іспит / [Ю.М. Оборотов, Н.М. Крестовська, А.Ф. Крижанівський, Л.Г. Матвєєва]. – Х. : Одіссей, 2010. – 256 с.
26. Цивільне право України. Договірні та не договірні зобов'язання : [підручник] / [С.С. Бичкова, А.І. Бірюков, В.І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К. : КНТ, 2006. – 498 с.
- 26-а. Цивільне право України. Загальна частина : [підручник] / за заг. ред. А.І. Бірюкова, Ю.О. Заїки. – К. : КНТ, 2006. – 480 с.
27. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
28. Цивільний процес : [навчальний посібник] / [А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін.] ; за ред. Ю.В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2006. – 293 с.
29. Цивільний процес України : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за заг. ред. д. ю. н., доцента М.М. Ясинюка. – Суми : МакДен, 2013. – 808 с.
30. Чернооченко С.І. Цивільний процес : [навчальний посібник] / С.І. Чернооченко. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.
31. Юдин А.В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / А.В. Юдин. – СПб., 2009. – 47 с.
32. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 1 : А–Г. – 1998. – 672 с.
33. Юнусов М.А. Эволюция обязанностей человека и гражданина в политико-правовых учениях (историко-правовой аспект) / М.А. Юнусов, Е.А. Юнусов // История государства и права. – 2010. – № 7. – С. 45–48.
34. Ющик А.И. Диалектика права / А.И. Ющик. – К. : Ред. журн. «Право Украины» ; Ин Юре, 2013. – Ч. 1. – Кн. 1 : Общее учение о праве (Критический анализ общеправовых понятий). – 2013. – 456 с.